

**Будівництво в Слобідсько-Українських
військових поселеннях у першій третині XIX ст.**

Історія військових поселень в Росії в останні десятиліття стала активно досліджуватися як у вітчизняній, так і російській історіографії. Історики почали більше звертати уваги на процеси розвитку їхньої соціально-економічної структури [1]. Проте, до останнього часу майже відсутні роботи, які присвячені дослідженню розвитку будівництва в Слобідсько-Українських військових поселеннях у першій третині XIX ст. Тому вважаємо за необхідне проаналізувати це питання стосовно округів 2-го поселеного кавалерійського корпусу, розташованого у Слобідсько-Українській губернії.

Значне місце в господарському розвитку Слобідсько-Українських військових поселень займало будівництво, тому що створення та функціонування поселених округів, які мали особливу господарську структуру, складно уявити без масштабного будівництва. Уряд імператора Олександра I при влаштуванні військовопоселеної системи передбачав відбудову комплексів полкових і дивізійних штабів, господарських закладів та житла для військових поселенців і офіцерів.

У поселеннях піхоти, на відміну від поселених округів кавалерії, розміри будівництва були значно більшими. За задумом О.А.Аракчєєва округи 1-ї гренадерської дивізії мали стати показовими як для всіх інших поселених округів, так і для всіх відвідувачів. Тому більша частина державних коштів, які відпускалися на організацію та розвиток військовопоселеної системи Російської імперії, направлялася саме на будівництво в округах цієї дивізії.

Слобідсько-Українським військовим поселенням відпускалося на будівництво значно менше коштів, і обсяги виконуваних будівельних робіт були не такими значними, як в поселених округах піхоти (див.: табл. 1). Так, в 1822-1832 рр. кошторисне асигнування на будівництво становило 1.527.087

руб., що складало 52,14 % від загальної суми фінансування поселених округів Слобідсько-Української губернії. Обумовлювалось це, головним чином, двома чинниками: по-перше, в даному регіоні не було в достатній кількості лісу для будівництва, а по-друге, в цих військових поселеннях було значно менше батальйонів піхотних дивізій, які були призначені для будівельних робіт в поселених округах, і був лише один військово-робочий батальйон № 7. Також слід відмітити і те, що якщо в поселених округах кавалерії розселення діючих частин здійснювалось на вже існуючій базі і ескадронні селища тут „наново” не будувались, то в округах піхоти розселення діючих підрозділів залежало від того, як швидко будуть зведені ротні селища. Тому в Слобідсько-Українських військових поселеннях передбачалось будівництво лише необхідних господарських і адміністративних споруд.

Проте спочатку, тобто при поселенні полків 2-ї уланської дивізії в 1817 р., планувалось розгорнути масштабні будівельні роботи. При дивізійному штабі треба було побудувати будинок для начальника дивізії і два будинки для бригадних командирів. При полковому штабі – будинок для командира полку з кімнатами для бригадного командира на випадок його приїзду, 5 будинків для ескадронних командирів і молодших офіцерів, будинок для полкового комітету і командира поселених і резервних ескадронів, шпиталь на 75 чол., кінний завод і лазарет, манеж, будинок для навчання кантоністів старшого віку (на 200 чол.), 5 будинків: для священника, цейхгаузу, караульні, нестройових чинів і коновала, а також відхожі місця; в кожному поселеному ескадроні: 2 будинки для ескадронного командира з офіцерами, будинок для школи, для музикантів, будинки для військових поселенців, казарми, стайні та бані [2]. Вже влітку-восени 1817 р. були розпочаті роботи по заготівлі будівельних матеріалів: рубали ліс на державних дачах, готувалося каміння, яке повинне було стати в даному регіоні основним матеріалом для будівництва [3]. Але треба відмітити, що повністю власними матеріалами поселені округи 2-ї уланської дивізії себе не

забезпечували, і тому доводилось закуповувати в значній кількості дошки, дранку, деталі з дерева для дахів, бутовий камінь, цеглу, вапно та інші матеріали.

Усі ці труднощі, а також намагання керівництва військових поселень здешевити процес влаштування поселених округів кавалерії зумовили обмеження будівництва в округах тільки самими необхідними будівлями: запасними хлібними магазинами, кінними заводами, стайнями, манежами, шпиталями та іншими спорудами [4]. В той же час керівництво Слобідсько-Українських військових поселень почало вирішувати питання організації власного виробництва будматеріалів, що дозволило б зменшити витрати на будівельні роботи. Вже 1818 р. були розпочаті роботи по будівництву цегельного заводу в м. Чугуєві. В наступні роки основна частина цегли, необхідної для виконання будівельних робіт у поселених округах, вироблялась на цегельних заводах цих округів. Вже в 1821 р. на цих заводах вироблялось більше 2,5 млн. сирцевої цегли [5], а в 1832 р. – 2,95 млн. штук [6].

Надалі в поселених округах було організовано виробництво різних будівельних деталей із деревини та інших будматеріалів. Так, наприклад, в округах 2-ї кірасирської дивізії почали добувати крейдяний камінь, а в округах 2-ї уланської дивізії – бутовий камінь. Крейдяний камінь використовувався для побудови стаєнь та манежів і замінював собою лісовий матеріал, а бутовий камінь клався під фундаменти різних капітальних будов і замінював собою цеглу. Так, за свідченням деяких офіцерів, побудовані з крейдяного каменю манежі були достатньо міцними і досить зручними в експлуатації [7]. Також через добування крейдяного і бутового каміння „казна мала вигоду, не купуючи колоди і не випалюючи для фундаменту цегли” [8]. У поселених округах добували крейду і глину, з яких випалювалося вапно і виготовлялася цегла та черепиця. Крім того, для забарвлення споруд добувалася охра, а на опік алебастру – гіпс.

Із середини 1820-х рр. у Слобідсько-Українських військових поселеннях почалось відкриття родовищ кам'яного та бурого вугілля. Це могло деякою мірою вирішити проблему забезпечення поселених округів паливом. Перше родовище було знайдено біля слободи Кремінна (Псковський поселений округ) 1825 р., але внаслідок незначної кількості вугілля, розробка цього родовища у подальшому не проводилась [9]. Наприкінці 1820-х рр. у Глухівському поселеному окрузі було відкрито незначне родовище вугілля та „закладена біля слободи Кремінної шахта для ламання кам'яного вугілля” [10]. 1831 р. „при огляді земель Серпухівського округу біля селища Петровського було відкрито декілька шарів кам'яного вугілля, але після їхньої розвідці, тільки один пласт виявився за своїй товщині 13/4 аршин, який може бути досліджений... Тому необхідно закласти в зручному місці розвідчу шахту” [11]. Проте, промислове добування вугілля на цьому родовищі почалося лише в середині 30-х рр. XIX ст.

Необхідні столярні вироби для будинків поселенців вироблялися в майстернях м. Чугуєва (двері, вікна, столи і стільці). В лісах заготовлялися колоди, пластини, дошки, кілки і доставлялися дрова на випалювання цегли і вапна, на опалювання казенних будівель, квартир офіцерів та будинків військових поселенців. Проте у зв'язку з нестачею лісних угідь на випалювання цегли і вапна, а також на опалювання будинків вживали, особливо в округах 2-ї кірасирської дивізії, бур'ян, солому і гнойову цеглу [12].

Власне виробництво обходилося дешевше купованих матеріалів, оскільки під час їх добування, виробництва і виготовлення використовувалась практично дармова праця солдатів піхотних батальйонів, відряджених для робіт в Слобідсько-Українські військові поселення. Так, наприклад, 1825 р. в поселених округах 2-ї уланської дивізії знаходились треті батальйони 5-го піхотного корпусу (в Чугуївському полку – 12 батальйонів, Борисоглібському, Таганрозькому і Серпухівському – по 2 в кожному полку) і артилерійські роти 5-ї артилерійської дивізії [13]. Роботи

проводились по 13 годин на добу: з 4 год. 30 хв. до 11 год. і з 13 год. 30 хв. до 20 години [14]. За роботу в поселених округах кожному солдатів виплачувалося по 25 коп. на добу. Однак із цих же коштів вони харчувалися, тому „в вигоді залишалася тільки каса сум поселень” [15]. Поселенцям-хазяям за роботи в округах видавалося тільки по 10 коп. на добу. При цьому треба відмітити, що звичайна платня за робочий день у приватних осіб доходила в ті часи до 50-60 коп. і навіть до рубля [16].

Але на будівельних роботах в Слобідсько-Українських військових поселеннях не було в достатньої кількості солдатів, що було пов'язано з тим, що близько 2/3 військ, задіяних на роботах, як правило, займалися заготівлею і транспортуванням будматеріалів. Масове ж залучення на будівельні роботи поселенців-хазяїв, безперечно, негативно позначилося б на виконанні ними своїх основних обов'язків. Сполучати роботи на будівництві, господарські роботи і стройові заняття було б для них дуже важко. Тому поселенці-хазяї, як правило, використовувалися тільки для перевезення будівельних матеріалів. Але навіть це ускладнювало розвиток поселенського господарства, хоча ці роботи і виконувалися поселенцями почергово.

У 1818-1820 рр. почалося будівництво окремих адміністративних і господарських будівель. У першу чергу передбачалося будівництво житла для офіцерів і необхідних господарських будівель для розміщення діючих підрозділів (будинки для дивізійного командира, командира поселених і резервних ескадронів, ескадронних командирів та інших офіцерів, приміщення для учбового ескадрону, по 4 стайні в кожному ескадроні, манежі, будівлі для кінних заводів, шпиталі, будинки для священників, нестройових чинів та інші спорудження). Ці споруди планувалось звести першочергово, щоб не „стеснять” військових поселенців. Тому, тільки за 1820-1821 рр. в поселених округах 2-ї уланської дивізії було побудовано: 5 запасних хлібних магазинів по 650 четв. продуктів кожен, 14 ескадронних манежів, будинок для полкового комітету, 4 стайні для 9 заводських жеребців кожна, 28 взводних стасень з амуничниками і 18 взводних амуничників [17]. А

вже до 1825 р. в округах цієї дивізії було побудовано: 69 кам'яних будинків для поселенців-хазяїв і їхніх помічників, біля тих будинків збудовано 40 надвірних споруд та біля 30 дворів зроблені кам'яні огорожі, будинки для офіцерів, 5 цегельних заводів, 36 запасних хлібних магазинів, 35 взводних стаєнь з амуничниками та 11 інших стаєнь, 16 відкритих і закритих манежів, 4 відділи для кінних заводів, що складаються з 3-х загонів, 8 дерев'яних унтер-офіцерських сторожки, 4 гауптвахти, людський і 2 кінних лазарети, будинок для полкового лазарету, 4 будинки для тимчасових казарм кантоністів учбових ескадронів і 3 кам'яних будинки для шкіл, 2 ескадронні лавки, баня, майстерня та інші незначні споруди [18].

План робіт у поселених округах і кошториси на будівництво складались щорічно і підлягали затвердженню імператором. При цьому за розрахунок приймались можливості піхотних батальйонів, відряджених для робіт в поселення і те, наскільки були реалізовані плани будівельних робіт в минулому році. При складанні проектних планів передбачалось поступово зводити всі будови, які мали бути в кожному поселеному окрузі, „маючи за правило відбудовувати один округ після другого” [19]. Проводити будівельні роботи в декількох поселених округах одночасно було досить складно, оскільки велика кількість людей була зайнята на різних підготовчих роботах. Внаслідок цього об'єм будівництва за літній сезон у округах не був великим. Це, на нашу думку, було пов'язано з тим, що значні сили, у цей період, спрямовувались на заготівлю необхідних для робіт будівельних матеріалів.

По мірі розгортання будівельних робіт командування Слобідсько-Українських військових поселень намагалося знайти додаткові сили для заготівлі та перевезення будматеріалів з тим, щоб виконувати ці роботи без залучення піхотних батальйонів, які призначались для будівництва в поселені округи. З цією метою в округах створювалися спеціальні підрозділи, які мали забезпечувати підвезення будматеріалів. Так, в листопаді 1821 р. імператором Олександром I було затверджено положення про формування при 2-й уланській дивізії кінно-робочої команди для робіт, що проводилися в

поселених округах [20]. Крім цього, на будівельних роботах у поселених округах використовувались спеціальні військово-робочі підрозділи. Спочатку з цією метою в Слобідсько-Українських військових поселеннях використовувались дві роти військово-робочого батальйону № 7. У червні 1823 р. був підписаний наказ про формування в кожній поселеній кавалерійській дивізії по одному повному робочому батальйону (складався з чотирьох рот) [21]. Формування цих батальйонів здійснювалось зі складу нижчих чинів, котрі були непридатними до стройової служби. В кожне поселення до військово-робочого батальйону призначалось по 500 чоловік. Але цієї кількості виявилось недостатньо для проведення будівельних робіт у поселених округах Слобідсько-Української губернії, і тому 14 березня 1825 р. було прийнято „Положение о временных рабочих ротах в округах военного поселения 2-й уланской дивизии” [22]. До складу цих рот було призначено 839 нижчих чинів, з яких сформувалося 5 рот: по одній в Таганрозькому, Борисоглібському і Серпухівському і дві – в Чугуївському уланських полках (див.: табл. 2). Чисельність цих рот була різною в поселених округах (від 109 чол. – в Серпухівському полку до 191 чол. – в Чугуївському) і залежала, головним чином, від обсягів будівництва в округах. Організація цих рот дозволяла збільшити обсяги будівельних робіт і прискорити їх виконання.

Також для проведення цих робіт створювались і спеціальні команди робочих людей. Так, з цією метою в поселених округах 2-ї кірасирської дивізії 1830 р. була створена команда в кількості 175 чоловік (в т.ч. 77 теслярів, 26 штукатурів, 20 пічників та 14 покрівельників) [23]. З цієї команди до Катеринославського поселеного округу призначалося 50 чол., Глухівського – 43 чол., Астраханського – 48 чол. та Псковського – 34 чол. (див.: табл. 3). Але треба відзначити, що людей, які б знали будівельне ремесло, в поселених округах було недостатньо і „часто ці люди за недосвідченістю та „необращении” у подібних роботах, не можуть принести відчутної користі, особливо у роботах покрівельних і малярських” [24].

У зв'язку з великими фінансовими витратами на влаштування поселеної системи, керівництво військовими поселеннями намагалося зменшувати, перш за все, витрати на будівництво в поселених округах. Виконати це можна було лише шляхом збільшення обсягів заготівлі матеріалів силами самих поселених частин, замість купівлі та одержання їх за підрядами, а також за рахунок використання більш дешевих будматеріалів та сировини. Тому під час робіт здійснювався вибір найбільш дешевого способу зведення будівель. Будівництво в Слобідсько-Українських військових поселеннях у зв'язку з незначною кількістю лісових ресурсів доводилося вести з матеріалів, які були у цьому регіоні в достатній кількості: глини, піщанику, очерету, сирі цегли, що виготовлялася з глини. Наприклад, деякий час в поселених округах будувались так звані землебитні будинки за методом „Пізе”. Цей метод передбачав зведення стовпів з плетеними стінами і соломою, змішаною з глиною. Проте, будинки, що зводились у такий спосіб, виявились незручними через неякісну землю, і тому почали зводити будинки із цегли-сирцю на глині, „забиваючи камінням на вапні один лише цоколь у фундаменті” [25]. Дахи будинків робилися з очерету, оскільки дранки вироблялась обмежена кількість і вона використовувалась тільки для покриття адміністративних будівель. Так, 1826 р. дранка виготовлялась лише в поселених округах 2-ї уланської дивізії – 2060 шт. Виготовлення поселенцями дранки коштувало 60 руб. за кожен тисячу [26].

Адміністративні будинки та житло для офіцерів вибудовувались також із різноманітних матеріалів. Так, будівництво більшості цих споруд у Слобідсько-Українських військових поселеннях велося із цегли-сирцю. Проте зведення деяких споруд здійснювалося з дерева, зовні вони обмазувались глиною і білились вапном, щоб поселені округи мали належний вигляд. Також для надання вигляду однорідності в поселених округах широко практикувалося перенесення будинків „в одну лінію, привівши, по можливості, в необхідну правильність вулиці” [27]. Так, 1820 р. було видано наказ про перенесення із різних сіл і хуторів в окрузі

Таганрозького уланського полку 1094 будинків, а взагалі по дивізії залишалось на місці 3147 будинків військових поселенців, переносилось – 2927 [28]. Після перенесення будинків деякі селища повністю пустіли, і лише покинуті церкви залишалися свідком минулого їх існування. Так, в Серпухівському уланському полку були переселені повністю жителі із села Гракове, в Таганрозькому – із слободи Кливерки [29]. Як відзначалось у звіті по військових поселеннях, „державні та інші селища, з часу їхнього переведення до військових поселень, одержали вид, належний системі військових поселень” [30].

Треба відзначити, що значне за своїми обсягами будівництво велось у військових поселеннях тільки за часів царювання імператора Олександра I, а після 1826 р. обсяги будівельних робіт значно зменшуються і в основному добудовуються раніше розпочаті об'єкти. Це було пов'язане головним чином зі зміною курсу уряду Миколи I по відношенню до військових поселень, головною метою яких стає максимальне зниження витрат і швидкий перехід на самозабезпечення продовольством і фуражем. Разом із тим, в процесі функціонування поселених округів і розміщення постояльців у поселенців-хазяїв та їхніх помічників керівництво військових поселень прийшло до висновку, що немає необхідності будувати для них нових будинків, оскільки вони „стиснення зі своїми родинами і постояльцями ніякого не мають” [31]. Тому 1827-1828 рр. в поселених округах 2-ї кірасирської дивізії всього було побудовано: запасний хлібний магазин, 7 стаєнь з амуничником, 4 тимчасових напівшпиталів і 4 цегельних сараї [32]. Але, на наш погляд, слід зазначити, що в поселених округах (в основному 2-ї уланської дивізії) вже були зведені необхідні в першу чергу господарські споруди, а також адміністративні приміщення і житло для офіцерів.

Таким чином, підводячи підсумки аналізу будівництва в Слобідсько-Українських військових поселеннях, треба зазначити, що внаслідок ряду об'єктивних і суб'єктивних причин будівництво в поселених округах не одержало до 1832 р. своєї завершеної форми. І хоча в капіталах військових

поселень було достатньо коштів, зайві асигнування для будівництва майже не відпускалися, особливо після реформування військовопоселеної системи в другій половині 20-х рр. XIX ст.

Також треба відмітити, що особливістю будівництва в Слобідсько-Українських поселеннях було те, що роботи в поселених округах проводились нерівномірно. Так, до 1825 р. повністю був відбудований тільки один ескадрон в Чугуївському уланському полку [33]. Перевагу в питаннях забудови мали, як правило, ескадронні та полкові штаби. В поселених округах будувались, головним чином, лише господарські, адміністративні та житлові приміщення першорядної важливості. Для зменшення витрат на будівельні роботи, керівництво військових поселень організувало власне виробництво будматеріалів, що дозволило казні зекономити значні кошти.

Таблиця 1.

Кошторисні асигнування на будівництво по
Слобідсько-Українських військових поселеннях
в 1822 – 1832 рр.

Роки	Асигнування (руб.)	% від загальних асигнувань	% від суми фінансування поселення
1822	83505	2,2	32,39
1823	135890	4,52	59,07
1824	151732	5,4	61,63
1825	183362	5,07	60,41
1826	268384	6,43	52,82
1827	125100	4,82	58,56
1828	84619	3,65	50,82
1829	51519	2,51	35,54
1830	125041	6,63	49,45
1831	109775	7,82	47,97
1832	208160	10,47	64,85

Підраховано за: Російський державний військово-історичний архів (далі: РДВІА). – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 87, 119, 149, 175, 192, 266, 349, 428; Оп. 2. – Спр. 308, 964, 1635, 2110, 4063, 7395; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 171-173, 249.

Таблиця 2.

Кількість нижчих чинів призначених до складу тимчасових
робочих рот 2-ї уланської дивізії в 1825 р.

Поселені полки	З рядових, що знаходяться понад комплекту в діючих еск-х	З людей, що не ввійшли до складу ескадронів	З кантоністів нездібних до служби, яким вже є 18 років	Всього
Таганрозький	29	113	26	168
Чугуївський	216	53	113	382
Борисоглібський	5	130	45	180
Серпухівський	4	89	16	109
Всього	254	385	200	839

Складена за: ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 122 – 123.

Таблиця 3.

Склад робочої команди, призначеної для проведення робіт
в округах 2-ї кірасирської дивізії

Найменування майстрів	Кількість людей	Призначаються в округи			
		Катеринославський	Глухівський	Астраханський	Псковський
Теслярів	77	16	21	22	18
Столярів	8	3	2	3	-
Каменярів	10	1	1	8	-
Пічників	20	8	4	8	-
Штукатурів	26	9	5	3	9
Покрівельників	14	4	6	4	-
Ковалів	4	-	3	-	1
Малярів	3	1	1	-	1
Каменетесців	10	5	-	-	5
Токарів	3	3	-	-	-
Всього	175	50	43	48	34

Складена за: ЦДІАК України. – Ф. 1351. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 94 – 94 зв.

Джерела та література:

1. Богданов Л.П. Военные поселения в России.- М., 1992; Ячменихин К.М. Военные поселения в России (История социально-экономического эксперимента). – Уфа, 1994; Він же. Экономический потенциал военных поселений в России // Вопросы истории. – 1997. - №2. – С.34-48; Кандаурова Т.Н. Экономическая система округов военных поселений кавалерии (статистический анализ массовых источников) // Круг идей: традиции и тенденции исторической информатики. – М., 1997. – С.175-182; Вона ж. Военные поселения в России: аспекты экономической истории // Экономическая история. Ежегодник. 2000. – М., 2001. – С.559-595; Ячменихин К.М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия. – Чернигов, 2006.
2. Петров А.Н. Устройство и управление военных поселений в России // Граф Аракчеев и военные поселения 1809-1831. – СПб., 1871. – С. 125.
3. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 21; Оп. 2. – Спр. 3643. – Арк. 66.
4. Там само. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 231.
5. Там само. – Спр. 140. – Арк. 657.
6. Там само. – Оп. 2. – Спр. 6970. – Арк. 219.
7. Там само. – Спр. 1. – Арк. 290.
8. Там само. – Спр. 3643. – Арк. 65 зв.
9. ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 3 зв., 4.
10. Там само. – Арк. 15.
11. Там само. – Ф. 1352. – Оп. 3. – Спр. 15. – Арк. 1-3 зв.
12. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 3643. – Арк. 65 зв., 66.
13. Там само. – Оп. 1. – Спр. 382. – Арк. 30; ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 36-41.
14. ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 154.
15. Петров А.Н. Назв. праця. – С. 122.
16. Евстафьев П.П. Восстание военных поселян Новгородской губернии в 1831 г. – М., 1934. – С. 67.
17. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 659-660.
18. Там само. – Спр. 328. – Арк. 181-192.
19. Там само. – Спр. 86. – Арк. 14.
20. Там само. – Спр. 115. – Арк. 391-392.
21. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое. – Т. XXXVIII. – СПб., 1830. – С. 1029-1030.

22. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 122-125.
23. Там само. – Ф. 1351. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 94-94 зв.
24. Там само. – Спр. 44. – Арк. 218 зв.
25. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 118 зв.
26. Там само. – Оп. 2. – Спр. 155. – Арк. 206 зв., 207.
27. Там само. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 54-55.
28. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 54.
29. Липовская Т.Д. Социально-экономическое положение военных поселян на Украине 1817-1857 гг. – Днепропетровск:, 1982. – С. 29.
30. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 12984. – Арк. 29.
31. Там само. – Спр. 771. – Арк. 147.
32. Там само. – Спр. 1469. – Арк. 82-83.
33. Там само. – Оп. 1. – Спр. 300. – Арк. 489 зв.; Спр. 328. – Арк. 181-192.